

Małgorzata PUCHOWSKA

<https://orcid.org/0000-0002-5678-4460>

dr, Akademia Pomorska w Słupsku

e-mail: mpuchowska@op.pl

Clio na konwiktowej scenie w Chyrowie

Słowa kluczowe: konwikt chyrowski, teatr szkolny, dramaty historyczne.

Zakład Naukowo-Wychowawczy OO Jezuitów w Chyrowie (dzisiejsza Ukraina), spadkobierca bogatych doświadczeń szkół zakonu Rzeczypospolitej Obojga Narodów, działał w latach 1886–1939. Ekskluzywny konwikt i gimnazjum męskie o bardzo wysokim poziomie nauczania zyskały miano polskiego Eton¹. Placówka programowo kształciła przyszłych liderów. Wychowała wielu dyplomatów, parlamentarzystów, wysokich urzędników państwowych, generałów, ludzi sztuki², współtwórców jednej z obowiązujących w dwudziestoleciu międzywojennym, ale także później, narracji o dziejach Polski i świata.

Zgodnie z tradycją Towarzystwa Jezusowego nieodłączne ogniwo edukacji w Chyrowie stanowiła uczniowska scena. Na podstawie zachowanych programów teatralnych, czasopism uczniowskich, wydawnictw jubileuszowych i wspomnień³

¹ A. Nowaczyński, *Dzień w Chyrowie*, „Mały Dziennik” 18 X 1936. Najobszerniejsze informacje na temat placówki zob. J. Niemiec, *Zakład Naukowo-Wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie 1886–1939*, Rzeszów – Kraków 1998. Tu także bogaty wykaz źródeł i literatury przedmiotu.

² Losy absolwentów przedstawia *Chyrowiaci. Słownik biograficzny wychowanków Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Chyrowie, 1886–1939*, oprac. L. Grzebień, J. Kochanowicz, J. Niemiec, Kraków 2000.

³ *Programy sztuk teatralnych, odegranych przez uczniów w latach 1923–1936 [w Chyrowie]*, rkps Archiwum Prowincji Polski Południowej (dalej: APPP) 2113, s. 161–365; *Programy teatru szkolnego w Chyrowie z lat 1916–1928*, rkps APPP 2274, nr 109–141; *Programy teatralne [z Chyrowa]*, rkps APPP 2056, s. 167–220; *Programy przedstawień teatralnych odegranych przez młodzież w latach 1888–1924 [w Chyrowie]*, rkps APPP 1172-III, nr 1–195; *Programy sztuk teatralnych, odegranych przez uczniów Konwiktów Chyrowskiego od 26 IX 1934 do 19 III*

wiemy dziś, że konwiktorzy dokonali 758 inscenizacji⁴, dając średnio 12 premier rocznie, a to wynik, którego nie powstydziliby się niejeden teatr profesjonalny.

Badacze, zajmujący się teatrem jezuickim do czasu kasaty zakonu, zazwyczaj przyjmowali metodę klasyfikacji sztuk według okazji wystawień lub obserwowali rozwój struktur poszczególnych gatunków⁵. Te dobrze umotywowane zasady okazują się przydatne także w przypadku placówki galicyjskiej. Wystąpienia sceniczne chyrowskich konwiktorów układają się bowiem w barwną mozaikę względnie stałych, powtarzalnych okazji, takich jak: imieniny rektora i prefektów, święta kościelne, publiczne klasyfikacje czy ferie szkolne. Prócz nich okazję teatralną rodziły państwowe oraz zakonne rocznice i jubileusze, odwiedziny znamienitych gości, wizytacje urzędników i władz towarzystwa. Zgodnie z regułą decorum, każda z tych sytuacji wymagała stosownej oprawy przemyślanej w treści i formie. W repertuarze konwiktorowego teatru znajdowały się zarówno jednoaktowe farsy, jak i pięcioaktowe tragedie. Inscenizowano dramaty, dzieła prozatorskie. Wystawiano opery, operetki, oratoria i muzyczne ballady. Odgrywano pantomimy i parateatralne żywe obrazy. Pod względem liczbowym przeważały gatunki komiczne, jednakże wszystkie najważniejsze uroczystości w zakładzie uświetniały inscenizacje tragedii i dramatów historycznych. Preferencje te zgodne były z sugestiami siedemnastowiecznego jezuickiego teoretyka poetyki Kazimierza Macieja Sarbiewskiego, który za Arystotelesem najwyżej cenił tragedie o wątkach historycznych⁶, ale także zakonną tradycją scenicznego wykorzystywania kostiumu teatralnego do przekazu nauk moralnych. Clio w teatrze chyrowskim to również efekt uprzywilejowanego traktowania w konwikcie historii jako przedmiotu nauczania⁷.

1936, rkps 2624, nr 3–57; *Program przedstawienia jubileuszowego na 50-lecie Konwiktu Chyrowskiego i 25-lecie Związku Byłych Chyrowiaków w dniu 20 września 1936*, rkps APPP 5002, k. 388; *Dumy i dumki półwiecza chyrowskiego z prologiem w układzie Ant. Kozłowskiego i Stanisława Mokrzyckiego na jubileusz 50-lecia Konwiktu Chyrowskiego i 25-lecia Związku Byłych Chyrowiaków*, rkps APPP 7696; „Z Chyrowa”; „Kwartalnik Chyrowski”; „Przegląd Chyrowski”; *Pamiętnik Chyrowski*, Bąkowice pod Chyrowem 1903; *Pamiętka dwudziestopięciolecia chyrowskiego konwiktu 1886–1911*, Chyrów 1911; *Księga pamiątkowa pięćdziesięciolecia Konwiktu i Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886–1936*, Kraków 1936.

⁴ Ta liczba jest niepełna, ponieważ wiele programów teatralnych zaginęło.

⁵ Zob. m.in. J. Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław 1970; I. Kadulka, *Ze studiów nad dramatem jezuickim wczesnego Oświecenia (1746–1765)*, Wrocław 1974; tejsze, *Komedia w polskim teatrze jezuickim XVIII wieku*, Wrocław 1993; A. Kruczyński, *W teatrach jezuickich*, [w:] J. Lewański, *Dramat i teatr średniowiecza i renesansu w Polsce*, Warszawa 1981.

⁶ K. Sarbiewski, *O poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer*, przeł. M. Plezia, oprac. S. Skimina, Wrocław 1954, s. 459: „Tragedia zdaniem Arystotelesa, jednak jest lepsza, jeśli zaczerpnie temat z jakiejś historycznej tradycji.”

⁷ J. Niemiec, dz. cyt., s. 191–195. W nauczaniu dziejów ojczystych i powszechnych wykorzystywano chyrowskie zbiory specjalne: etnograficzny, numizmatyczny, orderów i odznaczeń wojskowych oraz sfragistyczny. Ponadto w sali rekreacyjnej, w refektarzu i na korytarzach szkolnych uczniowie na co dzień oglądali zdobiące ściany ryciny, które prezentowały ważne momenty historyczne. W 1914 r. na samych tylko korytarzach wisiało 860 obrazów, a zbiór ten ustawicznie powiększano. Były wśród

Dobór podstawy dramatycznej w Chyrowie nie był sprawą prostą. Sztuka, którą zdecydowano się wystawić, nie powinna budzić żadnych zastrzeżeń ze strony władz państwowych i zakonnych, musiała odpowiadać przyjętej linii wychowawczej, a jednocześnie tematem i wytwarzanym nastrojem wiązać się z okazją sceniczną. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że do 1918 r. obowiązywała w Galicji austriacka prewencyjna cenzura teatralna, a prawo ustanowione w II Rzeczypospolitej zachowało w wielu punktach sformułowania ustawy z czasów istnienia monarchii Habsburgów⁸. Działalność teatru chyrowskiego przypadła w okresie sprawowania funkcji cenzora Namiestnictwa we Lwowie przez Adama Krechowieckiego, który chętnie widział na scenie dramaty patriotyczne, ale zajmował nieprzychylnie stanowisko wobec sztuk poruszających kwestie ustrojowe czy społeczne. Konserwatysta i katolik całą literaturę modernistyczną nazywał „systematycznie uprawianym bluźnierstwem przeciw zasadom chrześcijańskiego społeczeństwa”⁹. Oceniając tekst utworu, brał pod uwagę, czy jego tendencja nie jest sprzeczna z nauką społeczną i dogmatami Kościoła katolickiego¹⁰.

Można przypuszczać, że opinia Krechowieckiego o recenzowanej sztuce w znacznej mierze pokrywała się z poglądami samych jezuitów, których zakonna cenzura wewnętrzna była o wiele bardziej restrykcyjna – budująca akcja zachęcać winna do poprawy obyczajów, a przed oczami publiczności nie mógł pojawić się żaden wątek miłosny¹¹. Kryteria te bardzo rzadko spełniała dramaturgia świecka, w której, jak pisał Mieczysław Kuznowicz, jezuita, wychowanek Chyrowa i założyciel jednej z krakowskich scen amatorskich: „90% sztuk zbudowanych jest na pierwiastku erotycznym, pozostałe 10%, które można pokazać młodzieży, to sztuki o małej wartości literackiej”¹². Z tego powodu profesorowie konwiktowi sami chwyтали za pióro. Dokonywali skreśleń i przeróbek, bądź pisali własne sztuki.

nich płótna Jana Matejki, Artura Grottgera, Juliusza Kossaka, o których kronikarz szkolny pisał: „Z tych ścian przemawiają do nas w obrazach dawni królowie i hetmani nasi o wielkiej przeszłości i jej dziejach, o zwycięstwach i chwale...”. Zob.: „Kwartalnik Chyrowski” z. 84, 1914.

⁸ O początkach świeckiej cenzury w Austrii i dziejach kolejnych ustaw w tej dziedzinie zob. M. Szydłowska, *Cenzura teatralna w Galicji w dobie autonomicznej 1860–1918*, Kraków 1995, s. 17–52.

⁹ Cyt. za: tamże, s. 62.

¹⁰ O działalności Krechowieckiego i innych lwowskich cenzorów zob.: tamże, s. 53–76.

¹¹ Szkoła w Chyrowie posiadała własne przepisy szkolne oparte na obowiązującej całej Towarzystwo Jezusowe *Ratio studiorum*, którego wersja z roku 1832 oraz, specjalnie przeznaczona dla Prowincji Galicyjskiej, z 1911 zachowały zgodność z podstawowymi prawidłami ordynacji z 1599 roku. W myśl tych zasad wszystkie utwory dramatyczne wystawiane na szkolnej scenie charakteryzować powinna pobożna treść i stosowna akcja. Zob: *Ratio atque Institutio Studiorum SJ, czyli Ustawa Szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)*, wstęp i oprac. K. Bartnicka, T. Bieńkowski, Warszawa 2000; *Ratio instituendae iuventutis in Convictu Chyroviensi S. J., Żółkiewiae 1903*; *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes collectae concinnatae dilucidatae a G. M. Pachtler SJ*, Berlin 1887–1894.

¹² „Związkowiec” z. 9, 1935, s. 20. Zob. też: M. Puchowska, *Teatr Związku Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej w Krakowie – chyrowskie inspiracje ks. Mieczysława Kuznowicza*, „Horyzonty Wychowania” 2015, t. 14, nr 30: *Praca a tożsamość*, s. 283–303.

Kolejne ograniczenie w doborze repertuaru pojawiło się z Watykanu. Od 1910 r. cały kler katolicki obowiązywać zaczęła tzw. *Przysięga antymodernistyczna (Formula Juramenti anti-modernistici)*¹³, której rota zawierała zbiór prawd kwestionowanych przez nowe kierunki filozoficzne, społeczne i artystyczne. Wcześniej, w 1864 r. opublikowany został *Syllabus errorum*¹⁴, a w nim zestaw osiemdziesięciu szkodliwych według Kościoła katolickiego poglądów, w tym takich, które odnajdujemy u modernistów. Prawa i rozporządzenia papieskie tłumaczą długą nieobecność w chyrowskim repertuarze sztuk Stanisława Wyspiańskiego¹⁵, mimo że uczniami konwiktów byli dwaj synowie poety¹⁶.

Austriacka cenzura teatralna, wierność regułom *Ratio studiorum* i przestrzeganie papieskich nauk to czynniki, które twórcom konwiktowej sceny znacznie ograniczały dobór materiału scenicznego. Być może dlatego sporą grupę scenicznych obrazów dziejów stanowiły sztuki autorstwa jezuitów i księży katolickich, np. Henri Tricarda *Śmierć Don Garcii Moreny* (1890)¹⁷ i *Alfred Wielki* (1892)¹⁸, Karla Weickuma *Krzysztof Kolumb* (1893)¹⁹ czy Georga Thibauta *Francesco Karrara* (1897)²⁰ – każda z nich została wystawiona w dniu imienin rektora – największego konwiktowego święta stanowiącego „punkt kulminacyjny i oś wszystkich przedstawień teatralnych w Zakładzie”²¹.

Postać Francesca Carrary, księcia Padwy, wpisuje się w długą listę rycerzy Chrystusa, którzy występując w Jego imieniu, zdobywają, jak Krzysztof Kolumb, zwyciężają, jak umacniający katolicyzm w Brytanii Alfred Wielki, lub ponoszą klęskę, jak Garcia Moreno, zamordowany dyktator-teokrata Ekwadoru, kraju uchodzącego niemal za wzór państwa katolickiego. Ich porażki to w istocie zwycięstwa moralne. Bohaterów tych dramatów różni miejsce i czas wydarzeń scenicznych – od antycznego Rzymu, poprzez średniowieczną Brytanię, wczesno-

¹³ *Przysięga antymodernistyczna* została dołączona do *Professio fidei* Piusa IV i wraz z nim stanowiła pełne wyznanie wiary katolickiej. Zob. A. Starker, *Przysięga antymodernistyczna*, „Przeгляд Powszechny” 1911, R. 28, t. CX, s. 179–188.

¹⁴ *Syllabus errorum: Zbiór obejmujący ważniejsze błędne poglądy rozpowszechniane w naszych czasach, które zostały napiętnowane w encyklikach i innych dokumentach papieskich naszego Ojca świętego Piusa IX*, [w]: *Dokumenty zapomniane i niechciane*, tłum. J. Wojtczak, [b.r.m.w.]. Przedruk wyjątków *Syllabusa* zob.: K. Grzybowski, B. Sobolewska, *Doktryna polityczna papieżstwa (1789–1968)*, Warszawa 1971, s. 226–232.

¹⁵ Dopiero w roku 1925 po raz pierwszy na konwiktowych deskach ukazały się dwie sceny z dramatu Stanisława Wyspiańskiego *Bolesław Śmiały*, mimo że tekst tego utworu, a także *Kazimierza Wielkiego*, *Legionu* i *Wesela*, już w roku 1901 zasiliły zbiory biblioteki profesorskiej. Rkps APPP 2113, s. 179.

¹⁶ Obaj opuścili Chyrów w marcu 1917 roku. Mieczysław był wtedy uczniem klasy VII, a Stanisław V.

¹⁷ Rkps APPP 1172-III, nr 3; *Pamiętnik chyrowski...*, s. 41.

¹⁸ *Pamiętnik chyrowski...*, s. 63–64.

¹⁹ Tamże, s. 72–73; „Z Chyrowa” z. 1, 1893.

²⁰ Rkps. APPP 1172-III nr 7; *Pamiętnik chyrowski...*, s. 157; „Z Chyrowa” z. 15, 1897.

²¹ „Z Chyrowa” z. 3 1894, z. 7, 1895.

renesansowy Mediolan i Hiszpanię aż do Ameryki Południowej – łączy postawa wiary i wynikające z niej wybory życiowe.

Na osobną uwagę zasługują inscenizowane w galicyjskim konwikcie dramaty historyczne autorstwa chyrowskich profesorów, wśród których szczególne miejsce zajmują dzieła dramatyczne Aleksandra Piątkiewicza²² – długoletniego opiekuna szkolnej sceny. W roku 1902 Piątkiewicz wyreżyserował własne oratorium *Ostatni dziadunio*, którego *Prolog* kończył śpiew:

Płyną śpiewy, płyną płacze,
Przeszłość dawno przeminęła
Ale Polska nie zginęła!²³

Równie optymistyczna była wizja przedstawiona w obrazku scenicznym Piątkiewicza *Straż czasów* „zastosowanym do dziejów ojczyzny naszej w chwili obecnej”. Występujący w nim powstały właśnie z mogiły husarz polski przypomina, jak niegdyś „hetmany i króle wiodły na boje”²⁴.

O wiele okazalej prezentowała się „symfonia z dziejów naszych w pięciu szkicach scenicznych z chórami i muzyką” *Straż* (1908)²⁵. Jej wymowę oddaje finałowy śpiew Chóru:

A niechby wróg szalał i gromem w was bił,
Grom nań się obróci i przyda wam sił...
Byleście razem stali wiekami,
a Pan wasz Król był wodzem nad wami.

Po spektaklu uczniowie pisali: „Motywów pięknych, patriotycznych jest wiele. Szczególne, a raczej wspaniałe robi na słuchacza wrażenie, gdy widzi przed sobą, w całej swej wspaniałości, potędze, ze wszystkimi swymi wadami i błędami, przeszłość w stal zbrojną, a zarazem rańniejszym okiem w przyszłość może rzucić wzrokiem, widząc epigona tej szlachty mocarnej, wojowniczej, dziś zstępującego z wyżyn dumy i buty magnackiej do ludu, ten lud za sobą porywającego, wiodącego na gody narodowe. Rańniejszym okiem w przyszłość rzucić może, bo widzi, że cały naród w zgodzie, że staje on, jak mąż jeden, że naród cały już za winy swoje odpokutował, a teraz po ekspiacji może być wolnym, wielkim, olbrzymim. Większe jeszcze robi wrażenie ta myśl i ten motyw na słuchacza, bo to, co przeczuło serce szlachetne autora, dziś zdaje się przybierać zaczyna szaty na arenie szerokiej życia narodowego”²⁶.

Podobną wymowę miały też wystawiane w Chyrowie dramaty o tematyce historycznej rodzimych autorów spoza kręgów zakonnych, ale i tutaj widowie

²² Wiele z nich ukazało się drukiem w seriach wydawniczych przeznaczonych dla teatrów amatorskich.

²³ „Z Chyrowa” z. 36, 1902.

²⁴ Rkps A PPP 1172-III nr 90; „Z Chyrowa” z. 51, 1906.

²⁵ Rkps A PPP 1172-III nr 126; „Z Chyrowa” z. 59, 1908; W. Chmura, *O chyrowskim teatrze szkolnym i muzyce*, [w:] *Księga pamiątkowa pięćdziesięciolecia Konwiktów i Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886–1936*, Kraków 1936, s. 117.

²⁶ „Z Chyrowa” z. 59, 1908.

poruszały przeżycia postaci, których działania często motywowane były przez czynnik religijny, a wydzźwięk prezentowanych obrazów służył kształtowaniu postaw moralnych. Pierwszą sztuką dramaturga świeckiego wykorzystującą zagadnienia dziejów ojczyстых był *Jerzy Lubomirski* Józefa Szujskiego (1895)²⁷. W ujęciu Szujskiego marszałek wielki koronny i hetman polny to bohater chwiejny i niezdecydowany, szlachetny, „dumą, intrygami i siłą wypadków tylko popchnięty do rokoszu przeciw królowi”, „idąc za szlachetniejszymi popędami swego serca chce zgody, krwi bratniej nie chce przelewać, gdzie może ustępuje”²⁸. Przeciwnicy Lubomirskiego – patrioty słuszne cele polityczne pragną osiągnąć za pomocą niemoralnych środków. Konflikt przynosi klęskę obu obozom, gdyż „jedna celu daje dopiąć – cnota”, a tej stronom zabrakło²⁹.

Konwiktory wystawili także inne dzieła Szujskiego: w całości lub fragmentach tragedię *Śmierć Władysława IV* (1895, 1896, 1900, 1932) – najdoskonalszy „wyraz literacki pesymistycznych koncepcji historiozoficznych” autora³⁰, czy „obraz historyczny” *Długosz i Kallimach*, całkowicie podporządkowany światopoglądowej tendencji, po którego spektaklu uczniowie pisali w szkolnej gazecie o starciu dwóch racji: Długosza, reprezentującego tradycyjny i katolicki punkt widzenia i Kallimacha, libertyna, głosiciela kultu rozumu i wolności myśli³¹.

Prócz obrazów scenicznych Szujskiego dużym uznaniem konwiktowej sceny cieszyła się sztuka Elizy Bośniackiej-Tuszowskiej *Przeor Paulinów* (1898 i 1920)³² czy dramaty popularne Władysława Ludwika Anczyca: *Kościuszko pod Raławicami* (1903, 1914, 1921)³³, *Emigracja chłopska* (1922), *Tyrteusz* (1924 i 1929) i *Jan III pod Wiedniem* (1933). Liczna reprezentacja tych utworów w repertuarze teatru chyrowskiego świadczy o aprobachie dla poglądów przedstawicieli pozytywistycznego dramatu historycznego, uznających, że „celem dramaturga powinno być odślanianie prawdy dziejowej i wierność historycznym faktom, dzięki czemu z dramatu wypływać będzie określona nauka”³⁴.

²⁷ *Pamiętnik chyrowski*, dz. cyt., s. 111–113; „Z Chyrowa” z. 7, 1895.

²⁸ W ten sposób ocenili postać dramatu recenzujący przedstawienie konwiktory. *Pamiętnik chyrowski*, dz. cyt., s. 111–113; „Z Chyrowa” z. 7, 1895.

²⁹ R. Skręt, *Józef Szujski*, [w:] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*. Seria 4, t. 3: *Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu*, red. J. Kulczycka-Saloni, H. Markiewicz, Z. Żabicki, Warszawa 1969, s. 40–41.

³⁰ Rkps APPP: 1172-III nr 6, 10; 909 b, k. 289; *Pamiętnik chyrowski...*, s. 133–134, 216–218; „Z Chyrowa” z. 11, 1896, z. 27, 1900; W. Chmura, dz. cyt., s. 114.

³¹ Rkps APPP 1172-III nr 179; „Kwartalnik Chyrowski” z. 74, 1912; R. Skręt, dz. cyt., s. 43.

³² Rkps APPP 1172-III nr 8, 37, 251; *Pamiętnik chyrowski...*, s. 176–178, 261; „Z Chyrowa” z. 19, 1898, z. 34, 1902; „Kwartalnik Chyrowski” z. 103, 1920; W. Chmura, dz. cyt., s. 113, 115. Inscenizując utwór Bośniackiej w 1920 r., wybrano drugą część tytułu – *Obrona Częstochowy*.

³³ Rkps APPP 1172-III nr 47, 212, 265, 267; *Pamiętnik chyrowski...*, s. 299–301; „Z Chyrowa” z. 39, 1903; „Kwartalnik Chyrowski” z. 84, 1914, z. 108, z. 109, 1921.

³⁴ J. Waligóra, *Dramat historyczny w epoce Młodej Polski*, Kraków 1993, s. 15–16.

Decyzja o wprowadzeniu do repertuaru szkolnej sceny *Przeora Paulinów* i *Kościuszki pod Racławicami* nie była dziełem przypadku. Choć Wilhelm Feldman ubolewał, że kariera takich utworów to cena płacona za niewolę, a sukces zapewniają użyte w nich „akcesoria narodowe, garderoba i błyskotki, frazes popularny i gest patriotyczny”³⁵, choć sztukę Bośniackiej uważał za „pozbawioną wyższych cech poetyckich”³⁶, przedstawienia te były niezwykle popularne we Lwowie³⁷. Obraz księdza Kordeckiego, krzyżem i wiarą broniącego Jasnej Góry przed najeźdźcą i „panorama insurekcyjnych fragmentów”, składających się na wizerunek powstania roku 1794 nabierały wymiaru etosu rycerskiego³⁸ także w oczach konwiktów chyrowskich, nazywających w recenzjach sztukę Bośniackiej-Tuszowskiej epopeją narodową³⁹.

Repertuar historyczny sceny chyrowskiej nie ograniczał się do dzieł wymienionych autorów. Z czasem zaczęły się w nim pojawiać pozycje ambitniejsze, „czerpane głównie ze skarbca literatury narodowej”⁴⁰. Wprawdzie od odgrywania dramatów popularnych nie odstąpiono, jednak sięgano także po pozostające w kanonie lektur szkolnych dzieła literatury polskiej i światowej o najwyższym poziomie. Tematy z dziejów rodzimych przeplatały się z obrazami historii opracowanymi scenicznie przez pióra tej rangi, co Schiller, Szekspir czy Calderon de la Barca. Warto jednak podkreślić, że nawet sięgnięcie do europejskiej klasyki nie spowodowało zmiany prezentowanego przez amatorów obrazu postaci historycznych, czy ideowej wymowy ich losów⁴¹.

W Chyrowie podjęto się inscenizacji kilku dramatów Schillera. Z tragedii w formie trylogii *Wallenstein* wystawiono tylko dwie części: *Śmierć Wallensteina* (1899) i *Obóz Wallensteina* we fragmentach (1900), a całość w roku 1902. Tym samym wymowa dzieła została znacznie osłabiona⁴². Z *Wilhelma Tella*, sztuki głoszącej hasła wolności, w roku 1895 pojawiła się wyłącznie jedna scena⁴³. W całości odegrano natomiast *Dziewicę Orleańską* – studium wzniosłego idealizmu. Pojawiła się w teatrze galowym w roku 1923. Rok później wystawiono już tylko kilka scen⁴⁴. W ten

³⁵ W. Feldman, *Współczesna literatura polska 1864–1918*, t. 2, Kraków 1985, s. 386.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże, s. 94. Autor podaje, że odbyło się około 1000 wystawień utworu Bośniackiej. Popularność *Przeora Paulinów* potwierdza też H.T. Jakubowski, *Amatorski ruch teatralny. Zarys historii do roku 1939*, Warszawa 1975, passim oraz M. Szydłowska, dz. cyt., s. 210.

³⁸ D. Ratajczakowa, *Obrazy narodowe w dramacie i teatrze*, Wrocław 1994, s. 193.

³⁹ Zob.: *Pamiętnik chyrowski...*, s. 176–178; „Z Chyrowa” z. 19, 1898.

⁴⁰ W. Chmura, dz. cyt., s. 118.

⁴¹ O strukturze postaci scenicznych, o ich charakterze syntetycznym i symbolicznym zob. I. Sławińska, *Główne problemy struktury dramatu. Propozycje badawcze*, „Pamiętnik Teatralny” 1958, z. 3–4, s. 367–379.

⁴² Rkps APPP 1172-III nr 45; *Pamiętnik chyrowski*, dz. cyt., s. 107, 200–201, 237, 288; „Z Chyrowa” z. 7, 1895, z. 23, 1899, z. 30, 1901, z. 38, 1903; W. Chmura, dz. cyt., s. 114.

⁴³ *Pamiętnik chyrowski*, dz. cyt., s. 119; „Z Chyrowa” z. 9, 1895.

⁴⁴ Rkps APPP: 1172-III nr 281; Rkps APPP 2113 s. 161–163; „Przegląd Chyrowski” z. 115, 1923, z. 121, 1924; W. Chmura, dz. cyt., s. 113.

sposób, mimo że nazwisko wielkiego niemieckiego romantyka w programach chyrowskich widnieje kilkakrotnie, widownia konwiktowa nie miała zbyt wielu okazji, by poznać jego twórczość dzięki miejscowym inscenizacjom.

Niewiele prawdziwie tragicznych wyborów przeżyli goście chyrowskiej sali popisowej dzięki inscenizacjom utworów szekspirowskich. Niestety, również większość sztuk mistrza ze Stratford wystawiano w skróceniu lub jedynie we fragmentach. W 1913 r. wystawiono urywek *Króla Jana*, nieco obszerniejsze fragmenty tej tragedii o pozbawionym woli monarsze zobaczyli konwiktorzy w roku 1924. Ukazały się prawdopodobnie w przeróbce, utwór zyskał bowiem odmienny tytuł: *Artur, książę Bretanii*⁴⁵. Jediną tragedią Szekspira, która uświetniła uroczystość imienin rektora był *Koriolan* (1928)⁴⁶. Czternaście lat wcześniej wystawiono *Juliusza Cezara*, utwór próbujący w scenicznej formie oddać „siły zła szalejące po świecie, pochłaniające i niszczące wszystko na swej drodze”⁴⁷. Właśnie te dwie sztuki Szekspira z dziejów starożytnego Rzymu kierownictwo teatru w Chyrowie zdecydowało się pokazać w całości⁴⁸.

Przedstawiana spektatorom chyrowskim wizja historii to świat pozbawiony chaosu i przypadku. W stosunku do tematów rodzimych na scenie nie toczył się dyskurs lecz ucieleśniały się narodowe święte mity: idylli czasów sarmackich i powstań roku 1794, 1830 i 1863. Prezentowano sukcesy polskiego oręża oraz pełne patriotyzmu, męstwa i prawości postaci kolejnych wielkich synów Rzeczypospolitej: władców, dowódców, biskupów i księży. Ich heroizm poświadczał potrzebę ekspiacji, odkupienia win, nade wszystko jednak wlewał w serca widowni otuchę. Wizje te jednoznacznie wskazywały sens dziejów realizujących plany Opatrzności. Zgodnie z tą koncepcją zwycięstwo sprawiedliwości musiało być nieuniknione, a niewola narodu, choćby zawiniona, oznaczała stan przejściowy. W dwukrotnie inscenizowanym w Chyrowie dziele Leona Żypowskiego *Ostatni sen Naczelnika* tytułowy bohater, Kościuszko, na łożu śmierci dostępuje łaski rozmowy z czczoną przez siebie Matką Boską, która wyjawia mu promienną przyszłość umiłowanej Ojczyzny⁴⁹.

Analiza obecności Clio w teatrze konwiktowym wskazuje, że znacznie bliżej mu było do scen amatorskich, zwłaszcza prowadzonych przez stowarzyszenia

⁴⁵ Rkps APPP 1172-III nr 204; „Kwartalnik Chyrowski” z. 82, 1914, „Przegląd Chyrowski” z. 121, 1924.

⁴⁶ Rkps APPP 2113, s. 271–273; „Przegląd Chyrowski” z. 139, 1928.

⁴⁷ Rkps APPP 1172-III nr 118, 119; „Z Chyrowa” z. 57, 1907; A. Nicoll, *Dzieje dramatu od Aj-schylosa do Anouilha*, Warszawa 1983, t. 1, s. 264.

⁴⁸ Preferencje konwiktowej sceny wyraźnie określa porównanie częstotliwości wystawień utworów Szekspira i Schillera z ilością premier według tekstów Pedro Calderona de la Barca. W Chyrowie dokonano inscenizacji siedmiu jego sztuk, przy czym jedynie *Śmierć zmyślona* zaprezentowana została we fragmentach. Rkps APPP 1172-III nr 96, 118, 119, 283; Rkps APPP 2113, s. 167–169, 181–183, 261; Rkps APPP 2624, s. 25.

⁴⁹ Rkps APPP 2113, s. 285–287; „Przegląd Chyrowski” z. 122, 1924, z. 143, 1929.

katolickie, niż równolegle działających scen szkolnych⁵⁰. W tamtejszym repertuarze spotkamy też wiele pozycji, znanych z afiszy teatrów profesjonalnych, ale również odnajdziemy silną troskę o historyczny detal, zwłaszcza kostium sceniczny, dzięki czemu, jak pisał Aleksander Piątkiewicz, obrazy historyczne „zapalając i użyźniając wyobraźnię dawały aktorom i widzom bohaterskie i święte wzorce osobowe”. Tym samym umacniały w przyszłych liderach krajowego życia społeczno-politycznego przekonania światopoglądowe i postawy moralne.

Oglądając tragedie i dramaty historyczne, widowia chyrowska z podziwem patrzyła na kolejnych królów, książąt czy wodzów, jak wpleceni w wir dziejów walczą z przeciwnikami swego narodu, pozostając wierni aż do końca prawdzie i głoszonym ideałom. Dla nich nie wahają się ponieść najcięższych ofiar. Spektatorzy poznawali też, jak straszliwe skutki wywołuje uleganie pokusie własnej ambicji, dumy i prywaty. Świat postaci odgrywanych sztuk, bez względu na to, w jakim punkcie historii czy miejscu na mapie osadził je autor tekstu, był łatwo rozpoznawalny, a konstrukcja bohatera dość podobna – szlachetny, odpowiedzialny za los zbiorowości, której przewodzi, postawiony w sytuacji wyboru pomiędzy dobrem własnym, a wyznawanymi wartościami. Determinacja moralna najczęściej osłabiała tragizm takiego dylematu. Niezłomny bohater ginął, by odnieść zwycięstwo zza grobu. wymowę większości spektakli o tematyce historycznej trafnie ujmują słowa Stefana Treugutta: „niezłomny bohater poprowadzi gromadę na triumf lub męczeństwo, mniejsza o to, czy na triumf czy na męczeńską klęskę, gdyż i w jednym i w drugim przypadku objawi się wola Boża”⁵¹.

Czasami dramaturdzy nie wymagali od swojego bohatera ofiary życia, zawsze jednak triumfowała prawda, sprawiedliwość, miłość ojczyzny i głęboka wiara. W doborze repertuaru wyraźnie widać, że kierownictwu teatru zależało, by jego widz, dzięki poglądowej lekcji, jaką dawał spektakl, mógł pogłębić treści światopoglądowe i etyczne na co dzień wpajane przez profesorów i wychowawców. By nabrał przekonania o szczególnej wadze, ale i odpowiedzialności społeczywającej na barkach przywódców (do tej wszakże roli konwikt przygotowywał swych wychowanków). By w swym życiu mężnie i bez żadnych wątpliwości stawał po stronie propagowanych ideałów. W tym sensie teatr chyrowski stawał się szkołą postaw narodowych i obywatelskich. Pomagał uczestniczyć w sporach o racje, w dysputach. Podejmowane przez konwiktową scenę tematy historyczne stanowiły sentymentalny arsenał dający poczucie bezpieczeństwa, będący receptą na szczęście i pomyślność ojczyzny, a świadomie poddana selekcji narracja budowała umocnioną emocjonalnie wspólnotę.

⁵⁰ Zob.: H.T. Jakubowski, dz. cyt., s. 159–180; *Słownik polskich teatrów niezawodowych*, red. E. Orzechowski, Seria I, t. 1: *Galicja do roku 1918*, część 1: *Albigowa – Lwów*, Wrocław 1992, cz. 2: *Ładyczyn – Żyznomierz*, Wrocław 1993.

⁵¹ S. Treugutt, *Książę Niezłomny na murach Baru*, [w:] tenże, *Geniusz wydziedziczony. Studia romantyczne i napoleońskie*, Warszawa 1993, s. 242–243. Cyt. za: D. Ratajczakowa, dz. cyt., s. 190. Zob. też: B. Oleksowicz, *Legenda Kościuszki: narodziny, Wiek XIX*, Gdańsk 2000.

Bibliografia

- Chyrowiaci. Słownik biograficzny wychowanków Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Chyrowie, 1886–1939*, oprac. L. Grzebień, J. Kochanowicz, J. Niemiec, Wyd. WAM: WSF-P „Ignatianum”, Kraków 2000.
- Feldman W., *Współczesna literatura polska 1864–1918*, t. 1–2, Wydawnictwo Literackie, Biblioteka Studiów Literackich, Kraków 1985.
- Grzybowski K., Sobolewska B., *Doktryna polityczna papieżstwa (1789–1968)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971,.
- Jakubowski H.T., *Amatorski ruch teatralny. Zarys historii do roku 1939*, Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Upowszechniania Kultury (COK), Warszawa 1975.
- Kadulska I., *Komedia w polskim teatrze jezuickim XVIII wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1993.
- Kadulska I., *Ze studiów nad dramatem jezuickim wczesnego Oświecenia (1746–1765)*, Rozprawy Literackie, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wyd. Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1974.
- Kruczyński A., *W teatrach jezuickich*, [w:] J. Lewański, *Dramat i teatr średniowiecza i renesansu w Polsce*, Dzieje Teatru Polskiego, PWN, Warszawa 1981.
- Księga pamiątkowa pięćdziesięciolecia Konwiktów i Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886–1936*, Kraków 1936, Nakładem Konwiktów w Chyrowie.
- „Kwartalnik Chyrowski” z. 74–113, 1912–1922.
- Nicoll A., *Dzieje dramatu od Ajschylosa do Anouilha*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983.
- Niemiec J., *Zakład Naukowo-Wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie 1886–1939*, Instytut Europejskich Studiów Społecznych; Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Rzeszów – Kraków 1998.
- Nowaczyński A., *Dzień w Chyrowie*, „Mały Dziennik”, 18 X 1936.
- Okoń J., *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Studia Staropolskie, t. 26, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, Wrocław 1970.
- Oleksowicz B., *Legenda Kościuszki: narodziny, Wiek XIX*, Wyd. Słowo. Obraz. Terytoria, Gdańsk 2000.
- Pamiętka dwudziestopięciolecia chyrowskiego konwiktów 1886–1911*, [b.n.w.], Chyrów 1911.
- Pamiętnik Chyrowski*, [b.n.w.], Bąkowice pod Chyrowem 1903,.
- Puchowska M., *Teatr Związku Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej w Krakowie – chyrowskie inspiracje ks. Mieczysława Kuznowicza*, „Horyzonty Wychowania” 2015, t. 14, nr 30: *Praca a tożsamość*.
- Programy przedstawień teatralnych odegranych przez młodzież w latach 1888–1924 [w Chyrowie]*, rkps APPP 1172-III.

- Programy sztuk teatralnych, odegranych przez uczniów Konwiktów Chyrowskiego od 26 IX 1934 do 19 III 1936*, rkps 2624.
- Programy sztuk teatralnych, odegranych przez uczniów w latach 1923–1936 [w Chyrowie]*, rkps APPP 2113.
- Programy teatralne [z Chyrowa]*, rkps APPP 2056.
- Programy teatru szkolnego w Chyrowie z lat 1916–1928*, rkps APPP 2274.
- „Przegląd Chyrowski” z. 114–196, 1923–1939.
- Ratajczakowa D., *Obrazy narodowe w dramacie i teatrze*, Dramat w Teatrze, Teatr w Dramacie, t. 14, „Wiedza o Kulturze”, Wrocław 1994.
- Ratio atque Institutio Studiorum SJ, czyli Ustawa Szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)*, wstęp i oprac. K. Bartnicka, T. Bienkowski, Archiwum Dziejów Oświaty, t. XIII, wyd. „Ateneum”, Warszawa 2000,.
- Ratio instituendae iuventutis in Convictu Chyroviensi S.J., Żółkiewiae* 1903, Bazyliańskie.
- Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes collectae concinnatae dilucidatae* a G. M. Pachtler SJ, [*Monumenta Germaniae Paedagogica*, t. 2, 5, 9, 16], Berlin 1887–1894, A. Hofmann.
- Sarbiewski S., *O poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer*, przeł. M. Plezia, oprac. S. Skimina, Biblioteka Pisarzy Polskich Seria B, nr 4, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1954.
- Skręt R., *Józef Szujski*, [w:] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*. Seria 4, T. 3: *Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu*, red. J. Kulczycka-Saloni, H. Markiewicz, Z. Żabicki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
- Sławińska I., *Główne problemy struktury dramatu. Propozycje badawcze*, „Pamiętnik Teatralny” 1958, z. 3–4.
- Słownik polskich teatrów niezawodowych*, red. E. Orzechowski, Seria I, t. 1: *Galicja do roku 1918*, część 1: *Albigowa–Lwów*, Wrocław 1992, cz. 2: *Ładyczyn – Żyznomierz*, Wydawnictwo „Wiedza o Kulturze” Fundacji dla Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1993.
- Starker A., *Przysięga antymodernistyczna*, „Przegląd Powszechny” 1911, R. 28, t. CX.
- Szydłowska M., *Cenzura teatralna w Galicji w dobie autonomicznej 1860–1918*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 1995.
- Treugutt S., *Książę Niezłomny na murach Baru*, [w:] tenże, *Geniusz wydziedziczony. Studia romantyczne i napoleońskie*, Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1993.
- Waligóra J., *Dramat historyczny w epoce Młodej Polski*, Universitas, Kraków 1993,
- „Z Chyrowa” z. 1–73, 1893–1911.
- „Związkowiec” z. 9, 1935.

Clio on the College Stage in Chyrów

Summary

According to the tradition of the Society of Jesus the school theatre constituted an indispensable part of education in Chyrów. Based on preserved sources 750 plays were staged between 1886 and 1939. The majority of these plays were tragedies and historical dramas. These were the most popular theatrical forms in the college. They were staged during the most important monastic, religious and state holidays. The authors of the plays were secular and monastic priests, including the tutors of the school theatre in Chyrów. The works of Polish authors were also staged, especially the popular dramas of Władysław Ludwik Anczyc and Józef Szujski, which indicates approval for the views of representatives of positivist historical drama. These plays, with their little poetic value, owed their success to the use of national paraphernalia, popular clichés and patriotic gestures. With time the repertoire of the college theatre began including more ambitious works belonging to the classics of Polish and world literature, now found on school required reading lists. These were staged mostly in fragments. Subjects connected with national history were interwoven with images of history adapted to the stage by the likes of Schiller, Shakespeare or Calderon de la Barca. Regardless of the historical setting, the aim of the presented images was similar: to provide both actors and audience with heroic and holy role models, to convince them that providence is watching over the fate of Poland and of the world, that justice will inevitably prevail, and that the enslavement of the nation, even through no fault of its own, is only a transitional period. Spectators were also shown the terrible consequences of succumbing to one's ambition, pride and self-interest. The admired hero is always noble, responsible for the fate of the community which he leads, who finds himself in a position where he has to choose between his interests and the values he espouses.

The educational mission of the theatre in Chyrów, which made use of historical subjects, consisted in convincing the spectators of the importance and responsibility resting on the shoulders of leaders. We must remember - it was this role that the students were being prepared for. In this sense the theatre in Chyrów was the school of national attitudes and citizenship.

Keywords: the Chyrów college, school stage, historical plays.